

El català al País Valencià durant els segles XVIII, XIX i XX

JOAQUIM MARTÍ I MESTRE
Universitat de València

1. Els segles XVIII i XIX

El 29 de juny de 1707, després de la batalla d'Almansa i la consegüent capitulació de València (7 de maig), el rei Felip V signava i feia públic el decret de Nova Planta, amb el qual es produïa l'annexió política del Regne de València a Castella. Aquell mateix any es publicava també el referent a Aragó, el 1715 es feren extensius els decrets de Nova Planta a Mallorca i Eivissa, i el 1716 a Catalunya. D'aquesta manera quedaven abolides les lleis, furs i institucions pròpies de la Corona d'Aragó. El nou règim borbònic, vencedor de la guerra, es proposà el centralisme politicoadministratiu i la unificació cultural i lingüística de signe castellà, amb la qual cosa va suprimir l'ús oficial del català als tribunals de justícia, a l'administració pública i, amb la Real Cédula de Aranjuez (1768), a l'ensenyament, així com va restringir progressivament, i arribà a prohibir, l'edició de llibres en català. La llengua catalana quedava, doncs, en el seu propi territori en una situació clara d'inferioritat social respecte al castellà, en una situació que per primera vegada podem considerar diglòssica, amb una distribució lingüística ben perfilada, instigada des del poder, on la nostra llengua perdia les seues funcions comunicacionals en els àmbits de prestigi.

És clar que la pressió del castellà sobre la nostra llengua era anterior. Des de la unió dinàstica de les corones d'Aragó i Castellà (1479), part de la noblesa del nostre país i dels escriptors vinculats a la Cort o a les classes dirigents comencen a usar el castellà. Tanmateix, la castellanització als segles XVI i XVII no passà de ser un fenomen de classe i urbà, lligat també en bona part a la producció literària culta impresa. Al segle XVIII, com diem, es produeix un canvi qualitatiu, ja que les mesures repressives contra la llengua, ara de caràcter institucional, redueixen progressivament el català a l'àmbit privat i col·loquial. A això cal afegir l'augment del contingent humà castellà a les nostres terres, amb la presència nombrosa de funcionaris i de militars, que se sumen als frares i predicadors, a les companyies teatrals itinerants o als mercaders, ja presents amb anterioritat. A més a més, als segles XVIII i XIX la substitució lingüística s'estén entre l'aristocràcia mitjana i baixa, i arriba també, per un fenomen d'emulació social, a la burgesia.

Amb tot, davant d'una situació com aquesta, que augurava un futur ben negre per a la llengua catalana, la gran massa de la població mantingué el seu monolingüisme tradicional, i això a pesar que augmentarien les ocasions en què podien entrar en contacte amb el castellà, sobretot en l'àmbit urbà.¹ En una època d'elevat analfabetisme i d'un ensenyament

¹ Un element gens negligible de difusió de familiarització amb el castellà entre les classes populars degueren ser els romanços castellans de canya i cordell, els quals conviurien en el mateix espai amb els col·loquis valencians. En el *Coloqui nou de Pep de Quelo* el llaurador protagonista es vana de les seues habilitats en balls i romanços castellans: «Balle el *Mírame Miguel*, / la guitarra fas parlar, / sé el romans de Calaiños, / *almirante de la mar*».

escolar deficient, la gran majoria de la població catalanoparlant continuava tenint moltes dificultats per expressar-se en castellà, i fins i tot per entendre'l. En la literatura popular valenciana dels segles XVIII i XIX podem trobar diversos testimonis d'aquesta situació, que afectava fins i tot, almenys al segle XVIII, els membres de les classes burgeses que iniciaven el canvi de llengua, com un element més de promoció, de distinció social i de modernitat, com ho eren també les modes indumentàries i els nous costums procedents de Madrid. Així, en un col·loqui de 1787, atribuït a Carles Leon, són satiritzats aquests personatges: «De modo que, fets y drets, / pareixen uns papagalls, / tan tiesets, petimetrets, / y tan, tan resalats, / que a penes toquen en terra, / sempre cantant y ballant, / tornejant la bengaleta, / y parlant en castellà, / mesclat en dos mil majades» (cf. Martí Mestre, 1996: 211-213).

A més a més, el català mantingué entre el poble la seua funció aglutinadora de solidaritat grupal, enfront del castellà i dels castellanoparlants, connotats com a forasters i aliens al grup. Es tracta d'una actitud que sens dubte degué reforçar l'ús de la llengua pròpia. En un altre col·loqui del segle XVIII, en aquest cas de 1772, el llaurador Tomeu, que acaba d'arribar de l'exèrcit, defensa l'ús de la *llengua materna*, que no ha pogut usar durant els anys de servei militar: «Ha Quelo! Saps que he pensat / que ya no estam en Castella, / en França ni en Portugal. / Llengua materna tenim / en què ens sabrem explicar», i protesta davant l'ús que fa el rector del castellà: «So retor, vosté també / pareix que ara ens vol doblar. / Enfitats estam ya tots / de parlar en castellà. / Y en tots los modos de gents / així ens han fet explicar» (cf. Martí Mestre, 1997: 67-68).

La naturalitat amb què la major part de la gent utilitzava la llengua pròpia no fou, però, l'únic indicatiu de vitalitat i de resistència del català en uns temps tan difícils per a la seua supervivència. Cal comptar també amb les apologies de la llengua i amb els intents per codificar-la o millorar-la i estendre'n l'ús, a pesar de les mesures coercitives en la seua contra. Entre molts lletraferits es va mantenir la sensibilitat i la consciència sobre la llengua pròpia. L'any 1734, poc de temps després de l'abolició dels furs, el dominicà Tomàs Güell enyorava els furs feia poc abolits i lamentava la minva progressiva de l'ús del català, instigada, segons denunciava, per la nova legislació castellana, amb la contribució del patriciat valencià, «que hablan en castellano a todas horas, con muestras que desprecian la lengua nativa» (cf. Martí Mestre, 2003: 549).

Al segle XVIII, coincidint amb el moviment general europeu de dignificació i estudi de les llengües romàniques, vinculat a la Il·lustració, es va accentuar també l'interès per l'estudi gramatical, ortogràfic i lexicogràfic del català. Al País Valencià destaquen en aquest sentit les aportacions del notari Carles Ros (1703-1773), el qual pretenia que els valencians coneguessen millor la seua llengua i la fessen servir amb més propietat, si bé al mateix temps també volia facilitar-los l'aprenentatge del castellà. Carles Ros va reivindicar l'aptitud del valencià per a qualsevol ús, incloent-hi l'ensenyament i la predicació, i en demanava una major utilització escrita i culta. La teoria ortogràfica de Ros, encara que parcial, basada en la tradició, però amb algunes innovacions, va influir en les propostes ortogràfiques d'altres lletraferits, com Marc Antoni d'Orellana (1731-1813) i Manuel Joaquim Sanelo (1760-1829), i segurament en la pràctica ortogràfica d'alguns autors del setcents. El referit Sanelo va mantenir un interessant debat sobre matèria ortogràfica en les pàgines del *Diario de Valencia*, entre els anys 1802 i 1803, amb Joan Baptista Escorigüela (1757-1817), que

defensava un model lingüístic més innovador, basat en la pronunciació. Aquest intercanvi epistolar en la premsa demostrava que la llengua pròpia era una qüestió que despertava un cert interès en la societat valenciana de l'època.

Amb tot, a pesar dels intents que es feren al segle XVIII per dotar el valencià d'una ortografia unificada i correcta, en entrar al segle XIX persistia la sensació de desorientació en aquesta matèria, amb la manca d'una regularització ortogràfica comunament acceptada, i la influència del castellà i dels hàbits apitxats entre la majoria d'escriptors, sobretot entre els populistes, que eren la major part. Diversos factors degueren influir en aquell fracàs. Entre aquests segurament no era el menor l'absència de suport institucional i polític, unit a la pressió del castellà sobre la llengua escrita i sobre els mateixos escriptors i lectors, que tenien una formació bàsicament castellana. A això cabria unir la manca d'una tradició de teoria ortogràfica en català, l'escassa preparació lingüística dels autors que, com Carles Ros, iniciaren aquella empresa, i que no pogueren passar d'elaborar un model incomplet i fragmentari, si bé a favor seu caldria dir que els il·lustrats valencians, millor preparats, s'interessaren ben poc per la llengua pròpia.

Al segle XIX els autors de vocació popular i les publicacions populistes valencianes preferien usar una ortografia castellanitzant i influïda per la fonètica apitxada, pensant, així, que podrien connectar millor amb un públic lector majoritàriament alfabetitzat en castellà, quan ho estava, i poc acostumat a llegir en la seua llengua. Com deien els redactors d'*El Mole* (número 8, 1837), «pués encara escrivint com se parla, costa son treball a molts el llechir». D'altra banda, en la literatura culta es feia servir, en general, una ortografia més genuïna, però amb nombroses vacil·lacions i imprecisions, com ho podem comprovar en la poesia culta produïda a València durant el període inicial de la Renaixença (1830-1859) (cf. Simbor, 1980: 90-152). En l'etapa renaixentista cal destacar la tasca de Constantí Llombart (1848-1895), admirador de Carles Ros, i principal animador cultural de la Renaixença valenciana, el qual considerava fonamental la fixació de l'ortografia, com una tasca prioritària en el procés de regeneració, codificació i difusió de la llengua i la literatura pròpies. En aquest sentit, va escriure un *Ensaig d'ortografia valenciana*, el qual, però, no passava de tenir, segons el seu criteri, un caràcter provisional, fins el moment de l'elaboració d'una futura ortografia completa, tasca que, segons el seu parer, hauria de correspondre a una futura «Acadèmia de les Lletres Llemosines», la qual s'hauria d'encarregar també d'elaborar una bona gramàtica i un diccionari, els tres instruments necessaris, doncs, en la codificació d'una llengua de cultura (cf. Martí Mestre, 2005a).²

En efecte, als segles XVIII i XIX també era objecte d'interès entre els lletraferits l'elaboració d'un gran diccionari valencià, sobretot després de les obres lexicogràfiques de Carles Ros. El mateix Ros, en el seu *Diccionario valenciano-castellano* de 1764, manifestava que la intenció d'aquesta obra era «mover más presto los ánimos para que se apliquen a formar un diccionario copioso, que tanto importa para el beneficio de todos». El cronista de València Agustí Sales en el «Juicio» a aquest diccionari deia que «sobre voces medio anticuadas cada dia vemos debates y consultas por falta de un buen diccionario de lemosín en castellano». Lluís Galiana (1740-1771), en la «Carta a Carlos Ros» que encapçala la seua *Rondalla de rondalles* (1769), manifestava també la necessitat «que es treballara un diccionari ab molta crítica y gran

² Segons Puig Torralva, el mateix Llombart tenia en preparació una «ortografia y gramàtica llemosina-valenciana», la qual, però, no sabem que s'arribés a publicar, ni tan sols a concloure.

discerniment». Els diccionaris de Ros sembla que es van difondre amb relativa rapidesa, prova de l'interés que aquesta matèria despertava entre un sector de la població valenciana.³ Així, a finals del segle XVIII, cap a l'any 1792, Escorrigüela en les seues *Reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano* declarava que «el diccionari valencià de Carlos Ros [...] sols el habia oït nomenar, y no.l tenia, per no estar corrent la impresió» (cf. Martí Mestre, 1998: 140). L'obra lexicogràfica de Carles Ros fou, en efecte, continuada per altres autors: Joan Antoni Maians, autor d'un *Vocabulari valencià-castellà* (1787) (cf. Casanova, 1995: 394-398; 1999), Marc Antoni d'Orellana, que va afegir, en la seua *Valencia antigua y moderna* una llista de mots que havien de servir «de auxilio a quien se resolviere a continuar (como se desea) el vocabulario de Carlos Ros» (cf. Martí Mestre, 1994: 116), i Manuel Sanelo (cf. Gulsoy, 1964), i, ja al segle XIX, cal destacar, entre altres, les contribucions de Just Pastor Fuster (1827), Lluís Lamarca (1839, 1842), Josep Escrig (1851), Constantí Llombart (1887) i Joaquim Martí Gadea (1891).

Les reivindicacions i les recerques lingüístiques del segle XVIII anaren acompanyades d'un interès per editar i difondre els autors clàssics, la qual cosa demostra que continuava viva la consciència de la pròpia tradició lingüística i literària i que hi havia un públic potencial receptor d'aquesta literatura. El dominic Lluís Galiana va presentar a Carles Ros un projecte d'edició d'una biblioteca dels clàssics com a mitjà de millorar l'ús del valencià, manifestant que els llibres serien sol·licitats no únicament en terres valencianes, sinó també a Catalunya i a Mallorca, «por ser la lengua de todos estos reinos una misma en la substancia». També els germans Maians, Gregori i Joan Antoni es van interessar per la recuperació i publicació de les obres de la nostra literatura clàssica (cf. Martínez Alcalde, 1992: 291; Casanova, 1995: 405). Carles Ros va reeditar l'*Espill* de Jaume Roig (1735), el canonge de la Seu de València Teodor Tomàs va traure a la llum l'any 1732 una nova edició de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel Peres i el 1736 una reedició de la traducció catalana de Tomàs de Vesac de la *Vida de santa Caterina de Sena*, i al segle XIX, un altre canonge de la Seu valentina, Onofre Soler, continuant el projecte de Tomàs, va reeditar, l'any 1827, l'*Espill de ben viure* (1559) de Jaume Montanyés.⁴ L'any 1874, ja en plena època renaixentista, Constantí Llombart, reprenent el vell programa de Lluís Galiana, proposava la creació d'una *Biblioteca llemosina*, «composta de les principals obres llemosines, antigues y modernes».⁵

A pesar de totes les dificultats, no es trencà en cap moment el conreu escrit de la llengua

³ Ja en la seua vellesa, Carles Ros va escriure la *Corrección de voces y phrases* (1771), malgrat els seus problemes de salut, a petició de «diferentes amigos y personas amantes de la patria y lengua» (p. 3), que li ho demanaven des que publicà el diccionari de 1764.

⁴ Sobre Teodor Tomàs, vegeu Juan-Mompó (2002) i sobre Onofre Soler, vegeu Casanova, Alonso (1988).

⁵ L'any 1880 es va publicar el primer tom de la «Biblioteca llemosina», amb l'edició de *La gatomàquia valenciana* de Bertomeu Tormo, a cura de Josep Maria Puig i Torralva. Abans, l'any 1877 es va inaugurar la «Biblioteca valentina. Colección de obras raras», amb l'edició de *Lo procés de les olives*. En l'«Epístola proemial als lectors» els editors lamentaven «lo descuit criminal en què los inestimables moniments de nostra literatura perduts jauhen», i, confiant en «la consoladora creència de que los bons patricis valencians han d'atjudar-nos en esta empresa», es proposaven «la reproducció de les més preades joyes de lo llemosí Parnàs, com ho són ab efecte la present obra y moltes altres que tenim en premsa» (p. 12). Entre les obres previstes es trobaven, les *Alabanzas de las lenguas* de Martí de Viciano, que es va editar el mateix any 1877, la *Gatomàquia valenciana*, la *Fira d'Albayda* també de Bertomeu Tormo, la *Brama dels llauradors* «y altres diferents poesies», l'*Origen del Centenar de la Ploma*, el *Procés o disputa de viudes y doncelles ab una sentència* «y otras que, bien por su intrínseco mérito literario o por la escasez de los ejemplares de ediciones que tan raras se han hecho ya, son hoy sumamente apreciadas entre los bibliófilos».

catalana. La llengua escrita es manté en gran part en un nivell popular i col·loquial, i pateix la interferència castellana, però no s'ha de sobrevalorar aquest fet, sinó situar-lo dins de la seua justa mesura, ja que aquesta llengua presenta també nombrosos elements genuïns populars de gran valor per a la història de la llengua, i és una bona font en l'estudi de la llengua col·loquial pretèrita. Sense oblidar tampoc que fins i tot en els textos literaris de vocació popular no hi ha una correspondència exacta amb la llengua parlada, per les diferències del codi escrit amb l'oral.⁶ El set-cents ha estat caracteritzat, en efecte, com un segle decisiu en l'evolució del català. És el moment de la caracterització dels dialectes actuals, tal com els coneixem ara. Hi trobem el triomf, almenys en la llengua escrita, de moltes de les variants peculiars nascudes en segles anteriors, des de la fi del segle xv, així com el naixement de noves formes (cf. Casanova, 1995: 402-403; 1999: 129).

Però la literatura popular, si bé la majoritària, no és l'única conreada durant aquests segles. Ja ens hem referit a les reedicions d'obres dels segles xv i xvi, com les que va fer Teodor Tomàs, el qual va presentar en aquestes edicions, amb algunes modernitzacions lingüístiques, un model de prosa literària culta basat en la llengua clàssica, però adaptat a les exigències lingüístiques del públic del set-cents. Cal comptar també amb la creació poètica culta, aspecte en el qual al segle xviii sobresurt Joan Baptista Escorigüela, el qual, a pesar de totes les dificultats, es va saber crear un registre basat en el valencià modern, enriquit per elements procedents de la nostra tradició, sense caure en l'arcaïsmes, entrebanc en el qual ensopegà el seu contemporani Manuel Sanelo (cf. Martí Mestre, 1998: 135-139).⁷ I ja al segle xix, cal comptar amb els escriptors renaixentistes, que consolidaren l'ús del valencià en la literatura culta, ni que fos bàsicament en la poesia.

En el camp eclesiàstic, en els llibres sacramentals en l'arquebisbat de València es va mantenir el català generalment fins els decrets de l'arquebisbe Andrés Mayoral (1737-1769), al bisbat de Tortosa la imposició del castellà prové del bisbe Juan Minguélez (1714-1716), si bé la resistència dels rectors i clergues a aquesta interdicció s'allargà en algunes parròquies fins la segona meitat del segle xviii (cf. Pitarch, 1980; Beltran, 1998: 35). En els llibres extrasacramentals (llibres de fàbrica, de confraries, de compte i raó...) el valencià continuà usant-se, segons els llocs, fins i tot al segle xix. Un bon exemple d'aquest darrer ús el representa el capellà de Montaverner Josep Esplugues (1705-1787), que escriu en català els papers administratius de l'església, amb una llengua rica que, segons Casanova (1989: 15;

⁶ El filtre de la llengua escrita es troba fins i tot en els autors populistes. Així, per exemple, un autor considerat paradigmàtic d'aquest vessant, com Bernat i Baldoví, evita en els seus escrits alguns fenòmens lingüístics que considera vulgars, com l'«abús de les síncope y apòcopes que s'han introduït en el llenguatge de la conversació familiar, especialment en algunes paraules señalades», cas de *ca* per *cada*, *pa* per *per a*, *po* per *pero*, o la reducció vocàlica de *que*. En aquest sentit, usant la tècnica que ja havia fet servir Galiana en la *Rondalla de rondalles*, publica en *El Tabalet* (1847: 132-134) un text farcit d'aquestes formes lingüístiques per tal de cridar l'atenció sobre la seua incorrecció i abús. També l'anònim autor del col·loqui *Un pillo y els chics educats en la Casa de Beneficència* (València, 1846: 8) declara que evita representar «al viu» i «al natural» el llenguatge del *pillet* protagonista, i ho fa només de forma estilitzada.

⁷ També podríem incloure els assaigs poètics cultes de Carles Ros, com la *Pintura en ecos a una Bernarda*, atribuïda a aquest autor, que, segons Blasco (1983: xlvii), és un «exercici de versificació culta, un dels escassos espècimens de poesia no vulgar del seu temps», i, si més no, alguns dels poemes, seus o atribuïts a altres autors, que Ros va incloure en els seus tractats gramaticals. També té caràcter culte l'obra de Marc Antoni d'Orellana, autor, entre altres escrits, de sengles catàlegs de peixos i d'ocells valencians (cf. Almela i Vives, 1929; Martí Mestre, 1994).

1995: 398-399), combina la tradició lingüística apresada en els llibres notarial i eclesiàstics amb elements del parlar col·loquial i familiar. En els rituals de sagraments valencians també es va mantenir la llengua catalana durant els segles XVIII i XIX, amb un registre culte basat en la tradició lingüística (cf. Riutort, 1992: 115). Així mateix, en l'àmbit culte de la música sacra es conserva algun villancet en català (cf. Furió, 2001: 123-124). Igualment, es troba el valencià en els sermons de sant Vicent Ferrer, si bé la llengua d'aquests, tret d'escasses excepcions, presenta les característiques del valencià popular (cf. Casanova, 1988).⁸

En l'administració pública civil, a pesar de les mesures legals castellanitzadores, depenent dels llocs, es pot trobar en els nostres arxius documentació en català durant tot el segle XVIII, i fins i tot al segle XIX (cf. Barreda i Edo, 1989; Beltran, 1998: 15-33, 36-37). En aquest sentit, els documents administratius civils i eclesiàstics de les comarques del nord de Castelló estudiats per Beltran (1998) presenten un model de llengua amb les característiques pròpies d'aquest registre, coincident en molts aspectes amb textos valencians d'altres contrades, on es combinen elements tradicionals i actualitzacions selectives.

Repassem a continuació, de forma sintètica, alguns trets lingüístics que sorgeixen o es consoliden en valencià al segle XVIII:

- Es produeix la pèrdua de la *-d-* intervocàlica del sufix *-ada*, encara que no es consolidarà en els textos fins al segle XIX.

- Reducció de *veure* a *vore*.

- Es troba la combinació binària CD + CI en els pronoms personals de 3a persona: *li'l*, *li la*, *li'ls*, *li les*, juntament amb l'ordre tradicional: *l'hi*, *la hi*, *los hi*, *les hi*.

- Es nota un increment de la forma reforçada en els pronoms febles, tant darrere de vocal com de consonant: *el*, *els*, *em*, *et*, *es*, *ens*, *en*, si bé aquesta finalment no ha acabat de consolidar-se en la llengua parlada almenys en els pronoms *em*, *et*, *es* i *ens*. Al segle XIX continuen documentant-se aquestes formes reforçades, a excepció de *ens*. També es troba als segles XVIII i XIX la variant *es*, reducció de la reforçada *els*.

- Com a pronom reflexiu i recíproc, o amb verbs pronominals, al segle XVIII apareix prou sovint *se* (*es*, *s*) per *nos*, *vos*: «Deixem-*se* de frioleres», «Después que no *se* em parlat», «quant s'au de desengañar?».

- En les combinacions pronominals on intervé *se* sovint es troba aquest pronom ocupant el segon lloc, tal com fa el valencià col·loquial actual, i com es documenta ja al segle XVII: «*me se'n* van amunt y aball», «algo *me se* apegarà».

- Els pronoms personals de primera i segona persona del plural presenten una notable variació al segle XVIII, des dels clàssics *nosaltres*, *vosaltres* fins a les formes dialectals i col·loquials *nosatres*, *vosatres*, *nosaltros*, *vosaltros*, *nosatros*, *vosatros*, *mosaltros*, *moatros*. Al segle XIX es troben també *mosatros* i *vosatros*.

- Continua la consolidació de l'article *el*, *els* en masculí.

⁸ L'excepció la constitueix el sermó que va predicar Lluís Vicent Mas l'any 1755 en la festa de la confraria de Sant Vicent Ferrer per celebrar el tercer segle de la seua canonització. Aquest sermó continua el patró de llengua escrita elaborada, superador de la variació de la llengua parlada del moment, que trobem també en els sermons cultes valencians del segle XVII. Així, per exemple, usa les grafies tradicionals, fa servir preferentment els imperfets de subjuntiu en *-ss-* (*coneguéis*, *fos*, *tratàs*), els imperfets d'indicatiu no reduïts (*feya*, *feyen*), la combinació pronominal tradicional *lo y*, *la y*, *les hi*, *los hi*, els possessius femenins etimològics (*les mies*, *la sua*), el pronom *nosaltres*, les conjuncions *puix* i *doncs*, l'adverbi *llavors*, les preposicions *sens*, *fins* i *ab*, si bé també apareixen *hasta* i la confusió *en*.

- Els demostratius no reforçats s'imposen progressivament sobre els reforçats, des de mitjan segle XVI, però sense triomfar del tot fins al segle XIX.

- Als segles XVI i XVII són encara ben escasses les mostres documentals dels possessius femenins analògics *meua, teua, seua*, a pesar que devien ser les formes de la llengua parlada. Al segle XVIII aquestes formes experimenten en la documentació un increment considerable sobre les etimològiques *mia, tua, sua*, sobretot en els textos de caràcter més popular.

- Els possessius febles són molt més usats que en l'actualitat, i presenten en el masculí plural, juntament amb *mos, tos i sos*, les variants *mons, tons i sons*, degudes segurament a la influència analògica dels singulars corresponents.

- Es consolida l'extensió del pronom relatiu *que* en les oracions adjectives de relatiu, tot i que encara es documenten alguns casos de *qui*, sobretot amb antecedent personal masculí: «los quatre amics *qui* assí estam», «les dones *qui* fan les celles».

- Encara que no gaire freqüent, de vegades hom intercala l'article determinat entre la preposició i el pronom relatiu *que* o *qui*, construcció amb poca tradició en català i considerada castellanitzat: «segona part d'este discurs, *en la que* vos dec previndre».

- Les variants formals *atre i quansevol* es troben en els textos del segle XVIII, convivint amb les més freqüents *altre i qualsevol*.

- Triomfen les variants valencianes actuals dels numerals *dèssset o dèssat, díhuit o dígiüt i dènou o dè nau*.

- Des del segle XVII es documenta en valencià la forma invariable de femení *primer*: «a la *primer* bastonada», en Carles Ros. Al segle XVII es documenten també com a invariables *segon i tercer*, tal com ocorre actualment en valencià col·loquial: «la *segon* part», «la *tercer* paga».

- Els numerals ordinals continuen formant-se amb el sufix *-é, -ena*, com és tradicional en català: *sisé, seté, setena, huité...*, encara que en convivència amb els llatínismes com *quint, sext*, etc., que avui dia predominen en valencià.

- Extensió analògica de la velar *-k* en en la 1a persona del present d'indicatiu en les conjugacions 2a i 3a. Per exemple, *cusc, lligc, vullc, dorc, perc, muic, fuixc*. Els mateixos verbs adopten als segles XVII i XVIII la velar analògica en el present de subjuntiu: *dorga, muyga, veguen, aysga, afixguen, lligga, vullga...* També en el pretèrit perfet hi ha velarització analògica: *afixqué, elixqué, lliggué, lluixgué, pertanygué*, etc.

- En la 1a persona del present d'indicatiu del vert *ser* conviuen la forma clàssica *só* i l'analògica *sóc*, però amb un clar predomini de la primera, mentre que la forma actual *sóc* no s'imposa fins al segle XIX.

- En les persones 1a i 2a del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació es troben, juntament amb les desinències etimològiques i tradicionals *-am* i *-au*, les formes analògiques *-em, -eu*. Prova d'aquest estat de variació és que en una mateixa oració poden aparèixer totes dues: «els uns perquè els *nomenem* y els atres perquè els *callam*».

- El verb *haver* presenta majoritàriament en les persones 1a i 2a del plural del present d'indicatiu les formes valencianes *ham* i *hau*, però també apareixen *hem* i *heu*.

- Al segle XVIII encara es documenten en valencià alguns casos d'incoatiu en *-eix* (sobretot en la forma híbrida *-eixc*), tot i que hi predomina clarament l'infix *-ix*, que correspondria també a la llengua parlada.

- En l'imperfet d'indicatiu dels verbs de la segona conjugació amb hiatus en la llengua antiga al segle XVIII es documenta, juntament amb el manteniment del vocalisme ple, la

seua reducció, tal com ocorre en l'actualitat col·loquialment en valencià: *fia, fea, via, vea, veen, trea, trehen, dia, dien, ria, rien...*

- En el pretèrit imperfecte de subjuntiu, si bé als segles XVI i XVII la documentació en valencià de les formes en *-ra* era encara escassa, al segle XVIII aquestes prevalen ja clarament sobre les formes clàssiques en *-s*, fins al punt que arribaran a eliminar-les. També s'estenen a l'imperfecte de subjuntiu les velaritzacions analògiques: *corrixquera, vullguera* (de *bollir*), *oixquera, creixguera, pareixquera...*

- La concordança del participi amb el complement directe en els temps compostos amb *haver* només es produeix quan el complement directe precedeix el participi i és un pronom feble: «les ha criades», «me les avia llufrades», «te l'as mençada».

- Tendència a especialitzar amb valor locatiu la preposició *a* per a indicar direcció, moviment, i *en* per a assenyalar situació, repòs.

- Es troba prou sovint la preposició confusional *en* per *ab*, si bé la norma culta tendeix a mantenir el clàssic *ab*.

- L'adverbi d'origen castellà *entonces*, documentat des de la segona meitat del segle XVII, incrementa el seu ús al XVIII, encara que sense eliminar del tot les formes genuïnes. També *luego*, documentat des del segle XVII, tingué gran fortuna en català al segle XVIII. Igualment, es documenten al XVIII els castellanismes *siquiera* i *quiçà*; *menos* conviu amb *menys* i *manco*. La variant *aixina*, predominant actualment en valencià, es documenta prou sovint en els textos del segle XVIII, juntament amb *així*.

- Generalització del sufix *-iste*, a partir del segle XVII (*un pianiste – una pianista*).

- Al segle XIX la pèrdua de la *-d-* en la terminació *-ada* es fa pràcticament sistemàtica en molts textos, sobretot de la segona meitat de la centúria, i predomina també en el sufix *-ador*.

- Es documenta, igualment, l'elisió de la *-d-* en altres casos: en *cada* > *ca*; després de *a* i davant de *e*, *i* i *u* tòniques: *agrae, abaecho, encaena, cahira, pelailles, serraiura...*; entre *o* i *e*: *poen*, o entre dues *ee*: en el castellanisme *arreedors*; així com en posició inicial de mot, per fonètica sintàctica: «sinse *inés*», «cuarenta *uros*», «me maravilla el modo *e* filosofar».

- L'elisió s'estén a altres consonants intervocàliques i inicials, com la *g*, la *b* i la *v*: *huidar, moïment, asprà, chuar, huala, eixuar...*, i a la *-r-* intervocàlica: *encà, ma* 'mira', *paell* 'parell', *paeix* 'pareix', *a* 'ara', *vaes*; i en la preposició *per a* alterna aquesta forma amb la reduïda *p'a* i la intermèdia *pe a*.

- Al segle XIX en l'article masculí prevalen ja clarament les formes reforçades *el, els*, i l'article plural pot reduir-se a *es*, d'acord amb la seua pronúncia relaxada: «per a apadrinar a tots *es* de la camarilla» (1899). Les formes plenes *lo* i *los* es troben sobretot precedides de les preposicions *en* i *per* i del quantitatiu *tot, tots*. En altres contextos són més esporàdiques, i especialment tenen lloc darrere elements gramaticals (preposicions, conjuncions). És més rar trobar-les després d'un substantiu o al principi d'un període oracional.

- Els pronoms febles acabats en *s els, mos* i *vos* poden incorporar una *e* epentètica quan van en combinació amb un altre pronom. La *e* funciona com a so de transició entre la *s* i la consonant o semiconsonant següent: «Sí, yo *else* hu asegure» (1890), «tornar-*mose*-la a portar» (1863), «l'alcalde *els se* la dóna» (1858), amb duplicació gràfica de la *s*.

- Al segle XIX és freqüent l'ús de *mateixa* en femení, posposat a un pronom personal o indefinit o a certs adverbis: «hara *mateixa*» (1899), «ell *mateixa*» (1859), «de u *mateixa*»,

«hui *mateixa*», els dos darrers en Eduard Escalante. Juntament amb *cap a*, es documenta la forma metatitzada *paca*. També en aquesta centúria, almenys en els textos d'inspiració popular, sembla haver desaparegut ja *fins* i *fins a*, substituïts pel castellanisme *hasta*, documentat en la nostra llengua ja al segle XVII, i que al XIX pot prendre la variant *handa*, formada per influència de *dende*.

2. El segle xx

Després de l'impuls inicial de Constantí Llombart, desaparegut aquest, l'associació cultural valencianista Lo Rat Penat caigué en mans de la burgesia sucursalista. De manera que a principis del segle XX el valencianisme es trobava en una situació de paràlisi. Enfront de l'immobilisme ratpenatista, els deixebles espirituals de Llombart tractaren de revitalitzar el moviment valencianista. El punt d'arrancada d'aquesta nova fase, caracteritzada per un major compromís polític i cívic, la marca la conferència pronunciada per Faustí Barberà l'any 1902, recollida després en el volum *De regionalisme i valentinicultura*, en la qual reivindicava els drets autonòmics valencians i la cooficialitat de la llengua pròpia.

Poc després, l'any 1904, naixia l'associació civicocultural València Nova com a resultat de l'escissió d'alguns membres de Lo Rat Penat. El 1906 editava el periòdic homònim, que ja en el seu primer número proclamava la personalitat històrica valenciana, així com la defensa dels seus drets i del seu idioma, i la lluita per una política valenciana pròpia. Es feia present així l'existència d'un sector valencianista jove i dinàmic amb voluntat ferma de liquidar l'immobilisme de l'etapa ratpenatista, de lluitar per assolir nous objectius polítics i de maldar per la normativització i la normalització de la llengua, des de la unitat lingüística i cultural compartida amb el conjunt del domini lingüístic català.

Aquell mateix any 1906 s'havia constituït a Catalunya la coalició electoral Solidaritat Catalana, liderada per Enric Prat de la Riba, que l'any següent triomfà en les eleccions municipals. Igualment, el 1906, es va celebrar el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que tingué lloc a Barcelona del 13 al 18 d'octubre, amb més de tres mil congressistes, on hi hagué una important presència d'investigadors internacionals i de representants de tot el domini lingüístic català. No hi va faltar la delegació valenciana, encapçalada per Teodor Llorente (1836-1911), el personatge més influent de la Renaixença valenciana, líder del Partit Conservador i ferm partidari de la unitat de la llengua catalana.⁹ Juntament amb Llorente i els ratpenatistes, que encarnaven el sector tradicional de la Renaixença en ocàs, hi va assistir el naixent valencianisme modern, de plantejaments més ambiciosos, representat per València Nova.

El franciscà Lluís Fullana (1871-1948), filòleg autodidacta, col·laborador actiu d'Alcover en el seu monumental diccionari i admirador dels treballs lingüístics de Fabra, fou l'únic valencià que presentà una comunicació al Congrés, amb el títol *Ullada general sobre la morfologia catalana*, en la qual quedava evidenciada la seua convicció sobre la unitat de la llengua catalana. Aquesta era ratificada en el seu treball *Característiques catalanes*

⁹ Per exemple, en la seua intervenció en el Congrés, parlant sobre Alcover, destacava que la intenció d'aquest era «el inventario completo de todas las voces del idioma catalán (en su acepción lata, comprendiendo el valenciano y el mallorquín), que se registran en los antiguos libros y documentos y que se conservan vivas en todos los puntos en que (con dialectación diferente) se habla esta lengua: desde el francés Rosellón hasta las riberas del Segura» (cf. Roca, 2006: 24), fent una clara manifestació de la unitat de la llengua catalana.

usades en lo reine de València, premiat en els Jocs Florals de Lo Rat Penat de 1907, on reconeixia que «escriure totes les característiques catalanes usades dins lo Reine de València equivaldria a escriure una gramàtica catalana i posar a la portada Gramàtica de la llengua valenciana».

Aquell mateix any 1907, València Nova, aleshores dirigida per Faustí Barberà, convocava una Assemblea Regionalista Valenciana, on pretenia reunir les diferents forces regionalistes valencianes per tal de constituir una Solidaritat Valenciana, a imitació de la catalana. Si bé el projecte va acabar fracassant, és una bona mostra del dinamisme valencianista d'aquest període històric. Entre les conclusions de l'Assemblea, s'assenyalava la necessitat d'atorgar caràcter cooficial al valencià, així com de formar-ne una ortografia unificada i un diccionari.

L'any 1913 es publicaven les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Els sectors dominants de la ciutat de València, castellanitzats o castellanitzants, no veien amb bons ulls l'aplicació d'aquestes normes a València, i si bé aparentment reivindicaven una major presència de les formes valencianes, en el fons temien perdre l'*status quo* diglòssic i polític de la Restauració, davant la perspectiva normalitzadora que s'obria i les reivindicacions dels joves nacionalistes valencians. Així, aquests sectors, a través de Lo Rat Penat, encarregaren al pare Fullana la redacció d'un *Projecte de Normes Ortogràfiques de la Llengua Valenciana*, i a través de la Diputació de València, crearen un Centre de Cultura Valenciana (1915), provincial i castellanitzant, el qual confià al pare Fullana la redacció d'una *Gramàtica elemental de la llengua valenciana* (1915). Lluís Fullana, en aquestes obres, en connivència amb les classes dominants valencianes, s'allunyà deliberadament de l'ortografia fabrista, si bé no deixava de reconèixer que el valencià «no és llengua essencialment diferent del català i baleàric. Rònegament existixen certes diferències dialectals, pròpies de les regions valenciana, catalana i baleàrica».

Amb tot, els lletraferits valencians més conscienciats no es conformaren amb aquestes propostes de Fullana, i continuaven pensant en la necessitat de la convergència ortogràfica i gramatical amb l'IEC. Així, l'any 1918 Bernat Ortín Benedito publicava la seua *Gramàtica valenciana per a escoles de primeres lletres*, la primera gramàtica valenciana d'inspiració fabrista. En el número 35, del mes d'agost de 1930, la revista cultural *Taula de Lletres Valencianes* (1927-1930), dirigida per Adolf Pizcueta, que ja havia adoptat la normativa científica de l'IEC, va fer una crida per la unitat ortogràfica a tots els escriptors valencians. La iniciativa va tenir una bona acollida entre els lletraferits, i es va materialitzar en el desitjat acord dos anys més tard, ja en temps de la República, la qual havia obert noves i esperançadores perspectives per al valencià i per a la cultura del país. Les *Normes ortogràfiques* (1932), basades en la normativa de l'IEC, foren redactades per Lluís Revest i el *Vocabulari ortogràfic* que les acompanyava fou obra de Carles Salvador, i van comptar amb un ampli acord social i amb l'aprovació de tots els escriptors valencians de l'època, incloent-hi el mateix Lluís Fullana.

Tots els fruits que havia obtingut el moviment valencianista durant la República es veieren, però, frustrats amb la victòria franquista de 1939, amb la seua ideologia totalitària i unitarista i la repressió contra la llengua catalana. Si bé Catalunya va ser molt més castigada que no el País Valencià per la repressió franquista, a causa de la major consciència lingüística i nacionalista de la societat catalana, també al País Valencià es va perseguir el català, des del moment que el règim franquista pretenia convertir-lo en un mer objecte folklòric i familiar, al marge de qualsevol ús normalitzat. Les autoritats franquistes desarticularen

totes les creacions valencianistes del període republicà, i únicament toleraren la represa de Lo Rat Penat, del Centre de Cultura Valenciana i d'altres entitats lligades al regionalisme conservador i afectes al règim.

A partir de 1948, quan la presidència de Lo Rat Penat recaigué en Manuel González Martí, aquest es va mostrar més obert a potenciar les activitats valencianistes de la societat, i va facilitar l'ingrés de Carles Salvador (1893-1955) a Lo Rat Penat. Allí, des de la presidència de la seua Secció de Literatura i Filologia, es va proposar lluitar per l'extensió social de l'idioma, i va impulsar l'organització dels cursos de llengua, que van obtenir un gran ressò a tot arreu del país. Aquesta fou, de fet, una de les etapes més fructíferes de la societat Lo Rat Penat, on estaven integrats, a més a més, personalitats de la talla d'Enric Valor, Josep Giner o Francesc Ferrer Pastor, entre altres.

Uns anys abans Xavier Casp i Miquel Adlert van crear l'editorial Torre, primera editorial valenciana fundada en la postguerra, on publicaren el primer llibre, el poemari *Volar* de Casp, l'any 1943. Igualment, Casp i Adlert van convocar unes tertúlies literariopatriòtiques i van promoure el restabliment de la consciència d'unitat lingüística i literària, intensificant les connexions amb escriptors de tot el domini lingüístic. Cal destacar també en aquest difícil període el paper de l'editorial Lletres Valencianes, que, entre altres obres, va publicar l'*Eucologi* (1951) de Vicent Sorribes, rebut amb entusiasme, el qual plantejava la introducció del valencià en els oficis del culte religiós, i presentava un model lingüístic molt digne i correcte.

Tot i les discrepàncies literàries, com les que mantenien el grup de Casp i Adlert i el de Carles Salvador, pel que fa al tema de la unitat lingüística, tothom s'hi mostrava d'acord. Les Normes de Castelló foren la base del model policèntric i convergent propugnat pels lingüistes valencians fabristes, els quals s'encarregaren de difondre'l amb les seues obres gramaticals, i els escriptors a través de les seues obres de creació. En aquesta tasca normativista cal destacar les aportacions dels gramàtics ja esmentats Carles Salvador, Enric Valor, Josep Giner, Francesc Ferrer Pastor, així com de Manuel Sanchis Guarner.

Amb la restauració democràtica, el 6 de desembre de 1978 es va aprovar en referèndum la nova Constitució, que concedia drets limitats a les llengües perifèriques de l'Estat, si bé sense enumerar-les expressament. En juliol de 1982 s'aprovà l'estatut d'autonomia del País Valencià, que consagrà la cooficialitat del valencià, i en febrer de 1983 la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. L'Estatut del País Valencià no es pronuncia sobre l'autoritat normativa, com tampoc sobre la naturalesa lingüística del valencià, la qual cosa ha facilitat l'acció dels grups secessionistes, que, mancats de la més mínima base científica, obeeixen a interessos polítics i socioeconòmics molt concrets. Entre 1983 i 1998 es van atribuir certes competències a l'Institut de Filologia Valenciana, creat en 1978 per iniciativa de Manuel Sanchis Guarner. A instàncies de les Corts Valencianes, el Consell Valencià de Cultura va emetre un dictamen, aprovat en el ple de les Corts Valencianes el 13 de juliol de 1998, en el qual, tot i que de forma indirecta, reconeixia la comunitat lingüística del valencià amb el català, i proposava la creació «d'un ens de referència normativa del valencià». A la vista d'aquest dictamen, les Corts Valencianes aprovaren el 16 de setembre de 1998 la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, com a institució normativa, «a partir de les denominades Normes de Castelló».

BIBLIOGRAFIA

- ALMELA I VIVES, F. (1929): «Marc Antoni d'Orellana i l'idioma», *Revista de Catalunya*, 59, 302-314.
- AZNAR SOLER, M. i R. BLASCO (1985): *La política cultural al País Valencià (1927-1939)*, València, IVEI.
- BARREDA I EDO, P.-E. (1989): «La castellanització burocràtica a Benassal (s. XVIII)», en *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, VIII. Àrea 7. Història de la llengua*, València, IFV, 247-257.
- BELTRAN ZARAGOZÀ, A. (1998): *El valencià al segle XVIII. Edició i estudi de textos administratius de les comarques del nord de Castelló*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- BLASCO, R. (1983): *Col·loquis i raonaments*, València, L'Estel.
- CASANOVA, E. (1988): «Sobre els sermons de les festes de sant Vicent Ferrer al segle XVIII a València», en *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. 1, Barcelona, PAM, 385-407.
- (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, València, IVEI.
- (1995): «La llengua a València», en *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Quaderns Crema, 387-425.
- (1999): «La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través de Joan Antoni Mayans (1718-1801)», *Cabdells*, 1, 129-149.
- (2000): «El model lingüístic de l'*Eucologi* (1951) de Mossén Sorribes», en *Actes del Primer Congrés d'Estudis de l'Horta Nord*, València, Centre d'Estudis de l'Horta Nord, 449-458.
- CASANOVA, E. i C. ALONSO (1988): «Les actualitzacions lingüístiques de l'*Espill de ben viure* (1559) realitzades en l'edició de 1827 per Onofre Soler», *Caplletra*, 4, 137-166.
- CORTÉS, S. (1995): *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València / Barcelona, IFV / PAM.
- De les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2002.
- FERRANDO, A. (2000): «Fabra i el País Valencià», en *Simposi Pompeu Fabra. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, IEC, 121-157.
- (2006a): «Els valencians i el valencià al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)», *Estudis Baleàrics*, 82/83, 137-153.
- (2006b): «El post-Congrés al País Valencià», *Saó*, 312, 28-30.
- FERRANDO, A. i M. NICOLÀS (2005): *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Pòrtic.
- FURIÓ, J.M. (2001): «Els poemes valencians de Josep Vicent Ortí. Estudi i edició», *Caplletra*, 31, 115-150.
- GULSOY, J. (1964): *El Diccionario Valenciano-Castellano de Manuel Joaquín Sanelo*, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura.
- JUAN-MOMPÓ, J. (2002): «Teodor Tomàs, editor valencià del segle XVIII», en *Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 3, Barcelona, PAM, 77-102.

- MARTÍ MESTRE, J. (1994): «Una contribució a la lexicografia del segle XVIII: Marc Antoni d'Orellana», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 28, 111-145.
- (1996): «Contacte lingüístic entre el català i el castellà a la València dels segles XVIII i XIX», *Caplletra*, 20, 207-236.
- (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià. Els col·loquis de temàtica jocosa i satírica. Edició i estudi lingüístic*, València, Denes.
- (1998): «L'ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela», *Llengua & Literatura*, 9, 101-151.
- (1999): «El català del País Valencià dels segles XVII i XVIII », *Caplletra*, 27, 167-188.
- (2003): «Tomàs Güell», en *Diccionari d'historigrafia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 548-550.
- (2005a): «Constantí Llombart i la llengua», en *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 201-231.
- (2005b): «Una valoració sobre la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII », en *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*, Castelló, Universitat Jaume I, 93-125.
- MARTÍNEZ ALCALDE, M.J. (1992): *Las ideas lingüísticas de Gregorio Mayans*, València, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva.
- PÉREZ MORAGON, F. (1982): *Las normas de Castelló*, València, Eliseu Climent.
- PITARCH, V. (1980): «La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVII-XVIII)», *L'Espill*, 6-7, 41-76.
- RIUTORT, P. (1992): «Manuel Sanchis Guarner i els textos litúrgics valencians», en *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 1, Barcelona, PAM, 113-119.
- ROCA, R. (2006): «Teodor Llorente i el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», *Saó*, 312, 22-24.
- SIMBOR, V. (1980): *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, València, Universitat de València.